

АРХЕОЛОГІЯ ЗА РУБЕЖЕМ

БІФАСІАЛЬНІ ЗНАРЯДДЯ В ПАЛЕОЛІТІ СИБІРУ

---

3. О. Абрамова

Стаття присвячена техніко-типологічній характеристиці двобічно оброблених знарядь з палеолітичних місцезнаходжень Сибіру та деяким загальним питанням розвитку біфасіальної техніки у сибірському регіоні.

Загальновідома роль біфасіальної техніки як культуродиференціюючої ознаки високого рангу в палеоліті. Іноді на підставі однієї тільки цієї ознаки доходять висновку про існування традиції двобічної обробки знарядь, що охоплює прильодовикову зону Євразії і в найдавніші часи з'явилася в Америці через Берингові міст.

Але ця традиція не є характерною або відмінною рисою палеоліту Північної Азії. Пам'яток з двобічнообробленими знаряддями не багато. Найчастіше біфасіальні знаряддя не складають значних серій, навпаки, в більшості випадків вони поодинокі. Незважаючи на це, присутність їх у інвентарі виключно важлива.

Обов'язковою умовою аналізу повинно бути чітке розмежування між справжніми біфасами (термін, який замінив стару назву «ручні рубила») та наконечниками списів і дротиків двобічної обробки пласкою ретушшю. Це тим важливіше, що в нашій літературі з'явилась тенденція називати біфасами будь-які біфасіальні знаряддя, аж до наконечників стріл. Другою умовою є повне виключення нуклеусів як специфічної групи інвентаря, що має особливе завдання технологічного плану. Ми не торкаємося питань техніки двобічної обробки, бо вони потребують безпосереднього огляду колекцій, що в більшості випадків практично неможливо.

Перед тим як перейти до головного завдання статті — аналізу поширення біфасіальних знарядь в Сибіру по трьох хронологічних періодах: до-мустьє, мустьє та верхній палеоліт, зупинимось на стані вивчення питання в Середній Азії, яка була, на думку деяких авторів, базою, звідки біфасіальна техніка прийшла до Сибіру.

Давніші — домустьєрські пам'ятки передгір'їв Середньої Азії, як окремі поверхові знахідки, так і відкриті нещодавно стратифіковані місцезнаходження належать до галькових культур без біфасів. Єдиний виняток — це Куль-Булак (долина р. Ахангорон, Узбекистан) — унікальна багатощарова стоянка, на якій М. Р. Касимовим за 20 польових сезонів відкрито 49 непорушених культурних шарів, розділених культурними прошарками. 22 нижніх шара, віднесені до ашелью, розташовані на глибині від 19 до 14 м від давньої поверхні. За даними природничих наук вони лежать у верхній частині нижнього і нижній частині середнього плейстоцену. У найнижчих — середньо-ашельських шарах з'являються біфаси, у вищих — пізньоашельських — є двобічнооброблені наконечники. Вони епізодично зустрічаються і в

мустьєрських шарах¹. На жаль, опубліковані матеріали не дають точного уявлення про типологію цих знарядь.

Інші місцезнаходження з біфасіальною технікою містяться на рівнинах Туркменістану й Казахстану: на Красноводському півострові, плато Устюрт, півострові Мангишлак, в районі казахського дрібнопочиника Сари-Арка та ін. Всі вони дають поверхові знахідки, тому не можна бути впевненим у їх датуванні: деякі можуть бути ашельськими, деякі — мустьєрськими, а крупні біфаси — і неолітичними. Найпівнічніший і, ймовірно, чистіший з цих пунктів — Вишньовка 3 за 60 км на південний схід від Цілінограду, де біфаси, зібрані на корінному березі р. Ішим, віднесені В. С. Волошиним до ашелю з нижнім хронологічним кордоном мендель — рисс³.

Власне в Сибіру — на Алтаї, Ангарі, Амурі — спорадично зустрічаються пункти галькової культури, а в останній час знайдені і біфаси. Виключний інтерес становить перша знахідка біфасу, зроблена О. П. Окладниковим у 1977 р. поблизу с. Богородського на правому березі Амуру біля підніжжя тераси, яку за геологічними даними відносять до середнього плейстоцену. Знаряддя з щільної і важкої виверженої породи чорного кольору, серцеподібної форми, симетрично-опукле у перетині, з хвилястими краями, обробленими з двох боків короткими сколами. О. П. Окладников порівнював цю знахідку за формою і технікою з аббевільськими біфасами⁴.

У 1988 р. С. М. Астахов відкрив нове давнє місцезнаходження Торгалик А в Туві, відмінне від інших пунктів наявністю біфасів. Воно розташоване на півночі Туви приблизно за 30 км на північ від оз. Убсу-Нур, тобто майже на кордоні з Монголією. Невелика міжгірська котловина створена потужною товщею алювіально-делювіальних гальково-валунних відкладів конусів виносу численних, але малопотужних річищ. Зібрані вироби лежали на краю одного з конусів. За дуже приблизними геоморфологічними даними і ступенем корозії поверхні предметів С. М. Астахов вважає можливим віднести їх хоча б до середнього плейстоцену. З 40 знарядь найбільш цікаві 7 біфасів. Частина їх оброблено не повністю, на інших через сильну корозію погано збереглась вторинна обробка. До повністю готових знарядь належить одне мигдалеподібної форми, досить сплюснене, але з хвилястими краями. На думку С. М. Астахова, «...і техніка розщеплення, і вторинна обробка, і типологія не суперечать домустьєрському визначенню комплексу, мабуть точніше — ашельському»⁵.

Ще більше значення має відкриття новосибірськими археологами під керівництвом А. П. Дерев'янка у 1989 р. серії біфасів на стоянці Мохово 2 в Кузнецькому Алатау, приблизно у 150 км на південь від м. Кемерово при огляді відшарувань, що утворилися від дії гідромонітора, який розпорошив вугільні шари. Стоянка розташована на вододілі рік Мереті і Сичовки — басейну р. Іни, правого притоку р. Обі⁶.

Культурні залишки розпорошені в двох шарах похованих ґрунтів та розташованому між ними шарі суглинку на глибині від 1,72 до 3,02 м від поверхні з найбільшою концентрацією на рівні 2,5—2,9 м. На думку авторів, таке значне розпорошення по вертикалі виникло перш за все за рахунок соліфлюкційних процесів. В шарі знайдено кістки коня (*Equus caballus*) та носорога (*Coelodonta antiquitatis*), а біля підніжжя відшарування разом з кістками вказаних видів зібрані ще залишки мамонта (*Mammuthus primigenius*), зубра (*Bison priscus*), лося (*Alces alces*), оленів та хижаків, точніше не визначених. Загалом фауна визначена як пізньоплейстоценова.

Кам'яний інвентар нараховує 26 знарядь, 9 з яких біфаси та їх уламки. Усі вони невеликих розмірів, за формою близькі до овалу, лише одне можна назвати листопадіним. Частина скребел теж має двобічну обробку. Серед інших знарядь — ножі з обушком та скребачки. У техніці первинного розщеплення присутні левалузькі прийоми.

Оскільки геологічні умови залягань не дозволяють впевнено датувати цю пам'ятку, автори йдуть шляхом пошуку аналогій, у тому числі територіально віддалених. Виходячи з того, що подібної індустрії, яка поєднує біфаси та левалузькі нуклеуси, не відомо ні у Північній, ні у Центральній Азії, автори роблять два припущення. Перше — стоянка дуже давнього часу (ашель — ранне

мустьє); друге — кам'яний інвентар належить до фінального мустьє або пізнього палеоліту. Друге припущення вони вважають менш вірогідним тому, що в останні роки на Алтаї, в Хакасії та на півдні Монголії знайдені левалуа-мустьєрські пам'ятки без біфасів. Автори вбачають деяку схожість овальних біфасів з Мохово 2 з виробами, знайденими Г. І. Медведєвим на горі Глиняній в Приангар'ї⁷. Ця аналогія потребує пояснень: або Г. І. Медведєв помилявся, називаючи вказані предмети нуклеусами, або біфаси з Мохово 2 є нуклеуси. Те й інше навряд чи відповідає дійсності. Аналогії з біфасами з Торгалику А та Вишньовки 3 справедливо відкидаються, але взамін автори знаходять схожі риси на стоянці Мисовій на Уралі та як ще більш показові на Сухій Мечетці на Волзі. Автори відзначають, що при відстані Сухой

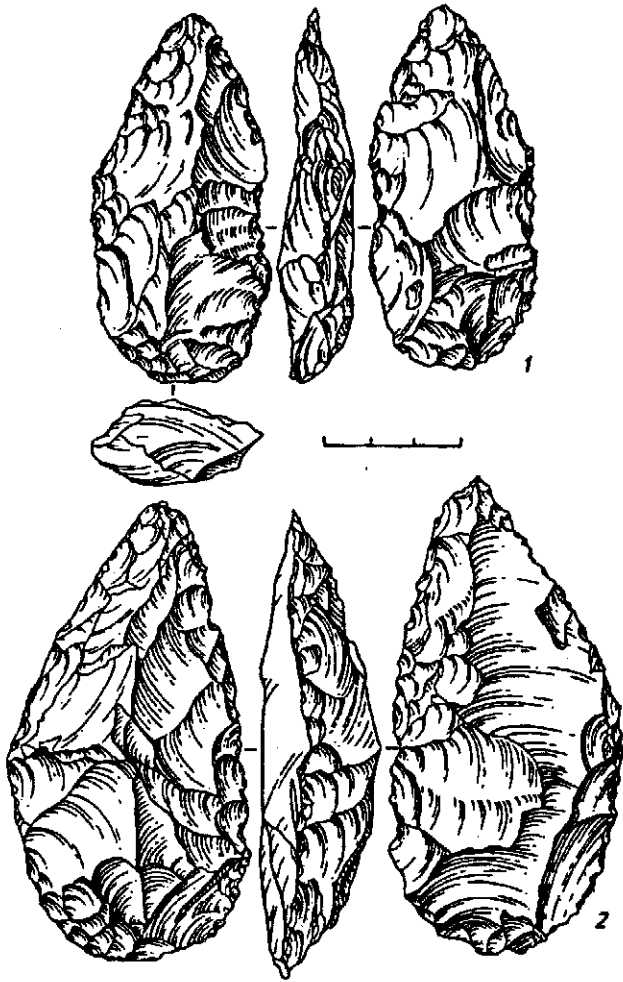

Рис. 1. Біфаси. Усть-Каракол 1.

Мечетки від Мохово 2 майже у 3 тис. км важко уявити їх культурну єдність, швидше схожість визначається синстадіальністю. Звідси впливає висновок: «Як мінімум, культурний шар стоянки належить до микулинського часу (казанцевське міжльодовиков'я). Мабуть, цю дату слід вважати вірною для стоянки Суха Мечетка та, виходячи з близькості комплексів кам'яних виробів Мохово 2 та Сухой Мечетки, вважати, що індустрія Мохово 2 належить до цього ж часу. За археологічною періодизацією відповідно до пізнього ашелю або раннього мустьє»⁸.

Таким чином, геологічне датування виявилось вирішальним стосовно археологічного. Висновку Л. В. Кузнецової про типово мустьєрську техніку розщеплення в її нелевалуазькій фації в Сухій Мечетці не надано значення⁹. Цікавий з цієї точки зору і комплекс фауни в Мохово 2. В той же час наявність біфасів в таких пам'ятках, як Усть-Каракол 1, з одного боку, і Каштанка 1 А з іншого (див. нижче) вказують на можливість віднесення Мохово 2 до кінця мустьє — початку верхнього палеоліту.

Що стосується сибірських знахідок мустьєрського часу, то тут багато чого незрозуміло. Цікаво відзначити, що в мустьєрську добу, досить добре досліджену в Південному Сибіру, особливо на Алтаї, біфасіальна техніка представлена погано. Можна вважати листовидний біфас з культурного горизонту 4-ї стоянки Усть-Каракол 1 мустьєрським¹⁰. Він трикутний, плоско-

опуклий, з заокругленою основою, листоподібної, витягнутої форми (рис. 1, 2). Стоянка розташована при злитті рік Ануя і Караколу у 3 км на південний захід від відомої Денисової печери. Згідно з надрукованими попередніми даними, в цьому «горизонті знахідок», розташованому у геологічному шарі 6, зібрано всього 6 кам'яних предметів: крім біфасу 3 відщепи, 2 левалузьких неретушованих наконечники, що і дозволяє провести паралель з інвентарем Мохово 2.

В вищерозташованому культурному горизонті з цієї пам'ятки (геологічний шар 5) знайдено 5 двобічнооброблених знарядь, одне з яких (рис. 1, 1) за формою близьке до біфасу з горизонту 4. Серед інвентаря виділяються широкі масивні платівки, «характерні для комплексів початку верхнього палеоліту Сибіру»¹¹. Серед знарядь переважають скребачки. Цей горизонт датується початком верхнього палеоліту, з чим збігаються і радіовуглецеві дати деревного вугілля з вогнищ: $31\,410 \pm 1160$ (СОАН-2515) і 29900 ± 2070 (ІГАН-837) років тому. Разом з Каштанкою (Єнісей, див. нижче) і, можливо, на базі Мохово 2 і нижнього горизонту Усть-Каракол 1 в верхньому палеоліті Сибіру з'являється нова традиція, оскільки для цієї епохи раніше були відомі не справжні біфаси, а листоподібні наконечники або двобічнооброблені скребла.

В зв'язку з цим можна згадати біфасальний листоподібний наконечник з Усть-Канської печери (верхів'я р. Чаріш), який не має помітних зв'язків з

мустьєрськими матеріалами. Як відомо, при розкопках стратиграфія не була простежена, і кам'яний інвентар не був розчленований¹². Аналіз колекції, проведений М. К. Анісюткіним і С. М. Астаховим, показав, що «комплекс Усть-Канської належить до мустьє-левалузької фації з великою кількістю скребел і що досить високий відсоток верхньопалеолітичних знарядь пояснюється або пізньомустьєрським часом пам'ятки — саме закінченням цієї епохи, або деякою пізнішою домішкою»¹³. Тому походження листоподібного наконечника з помітною згладженістю граней та фасеток не зрозуміле (рис. 2, 2). Можна лише сказати, що це специфічне знаряддя не має аналогій в палеоліті Сибіру. Воно за формою та обробкою нагадує наконечник з верхньопалеолітичної майстерні Кумари III на Амурі¹⁴. Ще дуже цікаво, що його показники майже повністю збігаються з характер-

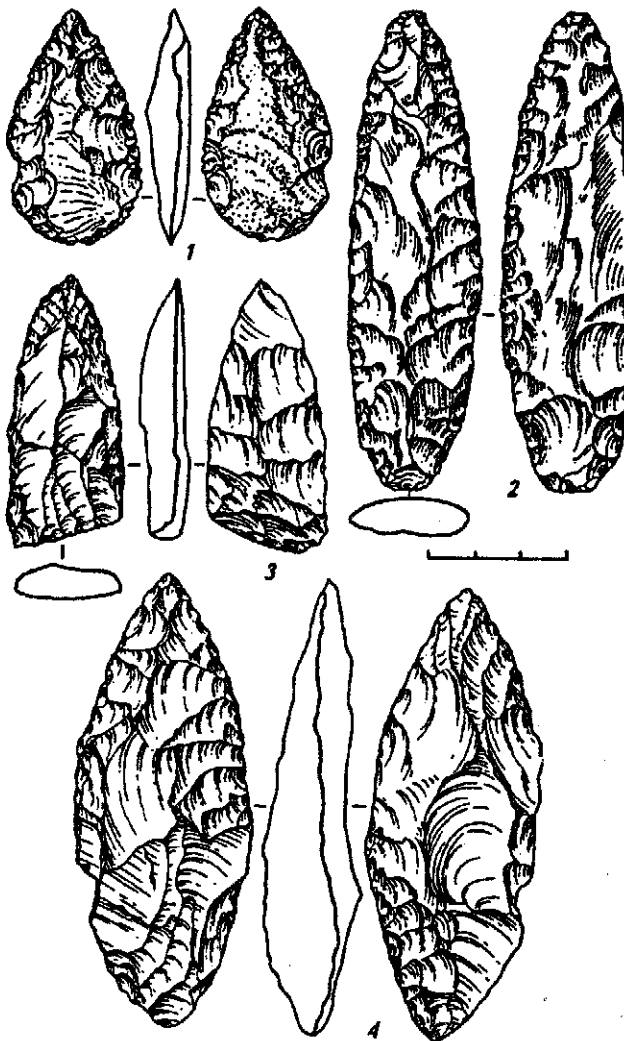

Рис. 2. Листоподібні наконечники: 1 — Тарачиха; 2 — Усть-Канська; 3, 4 — Каштанка ІА.

ними рисами наконечників типу егет бейси (Agate Basin) палеоіндейської традиції Північної Америки¹⁵, але ці факти явної конвергенції нічого не доводять.

Ще на одній палеолітичній пам'ятці Алтаю — стоянці відкритого типу Кара-Бом, розташованій в гирлі р. Семисарт, особливо відзначена присутність в інвентарі, виготовленому на великих платівках, двобічнообробленого скребла¹⁶. Стоянка за всіма даними датується початком верхнього палеоліту, але і в пізніший час, майже до фінального палеоліту, в Сибіру зустрічаються стоянки, де біфасіальна техніка представлена виключно скреблами, іноді скреблами і ножами.

В цілому біфасіальні знаряддя рідко зустрічаються в верхньому палеоліті Єнісея, Ангари або Селенги. На Єнісеї виділені дві археологічні культури часу сартанського зледеніння, яке відповідає пізньому вюрму Європи: афонтовська і кокоревська. Перша може бути прикладом індустрії, характерною рисою якої є наявність рідкісних скребел або ножів біфасіальної обробки, але без наконечників¹⁷. На другій відсутня двобічна обробка, але як випадок, який не має пояснень, можна відзначити, що в інвентарі багатошарової стоянки-епоніма Кокорєво I знайдено один маленький трикутний біфас, який за матеріалом і станом поверхні не відрізнявся від інших понад 500 знарядь¹⁸.

Серед численних палеолітичних стоянок Єнісея в наш час відомі тільки дві: Тарачиха і Каштанка I А, які не належать ні до афонтовської, ні до кокоревської культур і, за всіма даними, датуються ранішим часом (можливо, кінець каргинського міжльодовиков'я — початок сартанського зледеніння), мають окремі біфасіальні листоподібні наконечники. Вже після заснування Красноярського моря на високій терасі знайдено стоянку Тарачиха, інвентар якої суттєво розрізняється з інвентарем сартанських пам'яток, у великій кількості розташованих на низьких терасах. Стоянка міститься на лівому березі Єнісея приблизно за 215 км вище м. Красноярська¹⁹. Казати про її геологічну позицію важко, оскільки стоянка розташована в місцевості, значно пошкодженій дією водосховища. Вперше в палеоліті Єнісея в кам'яному інвентарі знайдено двобічнооброблений наконечник невеликих розмірів з заокругленою і сплющеною основою та залишками зовнішнього галькового покриття на одному з боків. Пізніше на Тарачисі, за даними М. І. Дроздова, знайдено інший, крупніший та досконаліше оброблений з двох боків листо-подібний наконечник.

Стоянка Каштанка I А відкрита в подібних умовах і являє собою збори на вторинній береговій обміліні, що виникла при різкому зниженні рівня Красноярського моря у 1989 р. в районі с. Куртак, тобто приблизно у 30 км нижче Тарачихи на тому ж лівому березі Єнісея. Тут знайдено кілька двобічнооброблених знарядь, серед яких є і біфаси, і листоподібні наконечники (рис. 2, 3, 4) і скребла. На думку авторів, матеріал походить з похованих ґрунтів каргинського віку²⁰.

Цікава багатошарова стоянка на правому березі Єнісея трохи нижче греблі Красноярської ГЕС, пристосована до фрагменту 40-м тераси. Попередньо на стоянці виділені три культурно-хронологічні пачки. У верхній, точніше у верхньому палеолітичному шарі, знайдено біфасіальні скребло і ніж. У середній пачці знаряддя з двобічною обробкою відсутні. У культурних шарах нижньої пачки, бідних на знахідки, є 4 біфасіальні вироби «невизначеного функціонального призначення». Судити про них важко, ясно тільки, що це не наконечники і не скребла. Беззаперечно, це пам'ятка сартанського віку²¹.

У палеоліті Ангари перш за все слід згадати стоянку Усть-Кова, розташовану на Центральнотунгузькому плато Середньосибірського плоскогір'я. Стоянка пов'язана з другою надзаплавною терасою лівого берега Ангари безпосередньо вище гирла р. Кови. За останніми даними, палеолітичний культурний шар залягає у відкладах геологічного шару 3, що літологічно поділяється на три горизонти (коричневий суглинок, карбонатизований сірий суглинок і похований ґрунт з прошарками перевідкладеного гумусу), археологічні матеріали яких належать до трьох хронологічних етапів Усть-Ковинського палеоліту — пізнього, середнього, раннього комплексів. Абсолютний вік за деревним вугіллям радіовуглецевим методом: пізнього комплексу 14220 ± 100

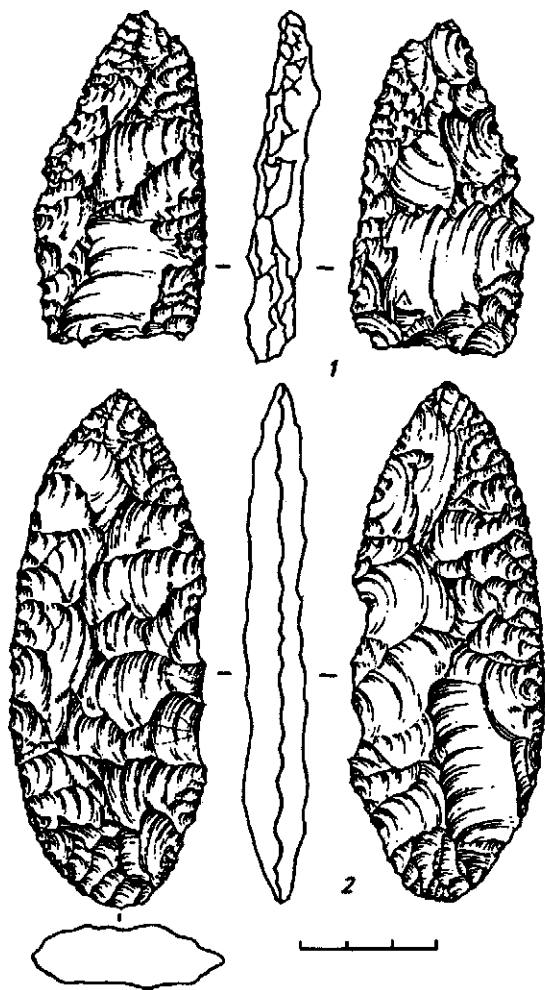

Рис. 3. Листоподібні наконечники. Усть-Кова.

ська²⁵. Ця пам'ятка, вірогідно, належить до заключної фази пізнього палеоліту (мезоліту іркутських археологів)²⁶.

В Забайкаллі, в басейні р. Селенги, зустрічається багато стоянок на поверхні розвіяних пісків і в котловинах видувів. В цих колекціях іноді зустрічаються двобічнооброблені знаряддя, наприклад на стоянці Няньги крім біфасіальних скребел є чудовий листоподібний наконечник (рис. 4, 4), про який О. П. Окладников писав, що він нагадує мустьєрський гостроконечник²⁷. Характеризуючи кам'яний інвентар забайкальських пам'яток, О. П. Окладников відзначав присутність наконечників, близьких до салотрєйських. «Це — листоподібні масивні наконечники дротиків або клинки ножів. В перетині вони мають вигляд лінзи, обидві поверхні їх добре оброблені вирівнюючою ретушю. За Байкалом, як правило, ці наконечники порівняно вузькі і довгі, чим вони частково і відрізняються від плоских і широких наконечників Верхолєнської Гори і Ушанки поблизу Іркутська на Ангари»²⁸. Скребла з двобічною обробкою є на стоянці Ошурково під Улан-Уде — першій багатопаровій стратифікованій стоянці Забайкалля, яка теж датується фінальним палеолітом²⁹.

Далі на схід розташована одна з найвизначніших стоянок — Сохатино 4, в районі м. Чити на південно-східних схилах Титовської сопки на лівому березі р. Інгоди³⁰. Хоч матеріали її монографічно не видані, помітно, що в

(ІЕ-1372), середнього комплексу — 23920 ± 310 (КРІЛ-381) років тому. Для обох комплексів характерна техніка двобічної обробки. Знаряддя пізнього комплексу названі «біфасами», хоча йдеться про наконечники. Для середнього комплексу подано детальніший опис: «біфаси — наконечники лавролистий форми, мигдалеподібні в перетині»²² (рис. 3, 2). Друге знаряддя асиметричне і, можливо, було ножем (рис. 3, 1).

Один біфасіальний наконечник був знайдений в пункті Ігетейський Пляж на правому березі р. Ангари (рис. 5, 2). Хвилі Братського водосховища розмивають схили гори Ігетей і відкладають на пляжі кам'яні вироби²³. Дуже цінне повідомлення, що наконечник лежав безпосередньо проти тальвега логу, в якому розташована стратифікована палеолітична стоянка Ігетейський Лог I, і за морфологією може бути віднесений до колекції цієї пам'ятки. Ігетейський Лог I датується не раніше 24 тис. років²⁴.

Можна згадати нині втрачені широкі листоподібні наконечники з старих розкопок Верхолєнської Гори, розташованої в межах м. Іркут-

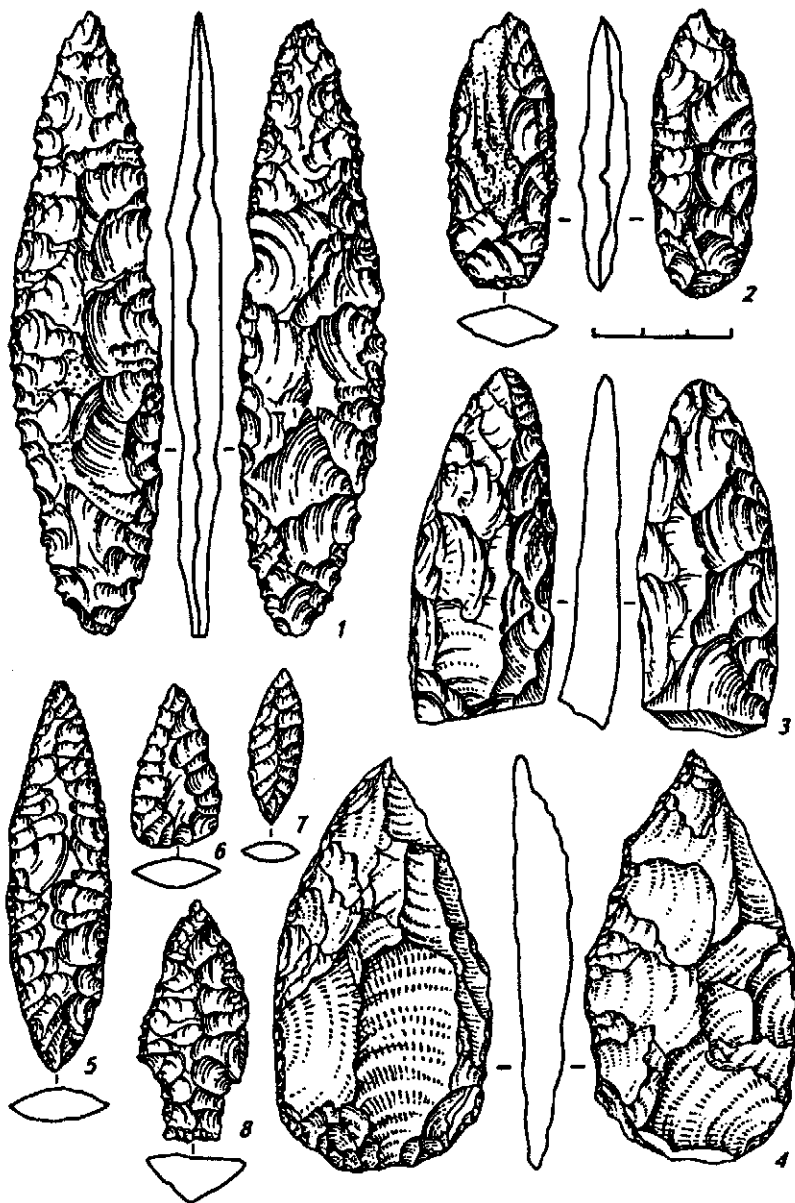

Рис. 4. Листоподібні наконечники: 1 — Дюктайська печера; 2 — Ігетейський пляж; 3 — Сохатино 4; 4 — Няньги; 5—7 — Ушкі. Наконечники з червцем: 8 — Ушкі.

кам'яному інвентарі переважають скребачки і скребла. Крім скребел в біфасіальній техніці зроблені ножі і наконечники (рис. 4, 3). Для стоянки отримані дві радіовуглецеві дати, які важко узгодити: за кістками — 11900 ± 130 (СОАН-841) і за вуглем — 26100 ± 200 (СОАН-1138) років тому. За деякими ознаками можна припустити, що Сохатино 4 — пам'ятка сартанського часу.

Далі на північ на р. Ольоклі, правій притоці Лени, відкриті дві стоянки з непорушеними культурними шарами — Курунг I і Новий Летьон «Б». У кам'яному інвентарі є двобічнооброблені ножі і наконечники, частина яких має бути скреблами³¹. Ці пам'ятки належать до кола дюктайської археологічної культури на пізньому етапі її розвитку.

Еталонною пам'яткою цієї культури є Дюктайська печера, розташована на правому березі р. Дюктай, правій притоки р. Алдан, притоки Лени. Цей

невеликий грот і майданчик перед ним мали 5 культурних шарів, нечисленний інвентар яких не має суттєвих відзнак. Найхарактерніші речі, що надають специфічних рис комплексу — двобічнооброблені ножі і наконечники (рис. 4, 1). З самого верхнього шару 7 а походить пізніше на вигляд знаряддя, досі не відоме в палеоліті Сибіру³². За вуглем і деревиною для Дюктайської печери було отримано кілька радіовуглецевих дат від 1400 ± 100 (ГІН-404) до 12100 ± 120 (ЛЕ-907) років тому.

Крім інших, іноді давніших пам'яток, але у межах сартанського зледеніння, до дюктайської культури може бути віднесена найпівнічніша з палеолітичних стоянок — в середній течії р. Берельок, лівої притоки Індігирки. Тут спочатку було вивчено «кладовище» тварин — хаотичне скупчення кісток мамонтів і значно менша кількість інших видів. За 120—130 м по течії від основного скупчення кісток у відкладах тієї ж тераси розташована стоянка, культурний шар якої датується за деревиною 12930 ± 80 (ГІН-1021) і 13420 ± 200 (ІМ-152) років тому. Серед поодиноких знарядь є і двобічнооброблені³³.

На території Далекого Сходу, в Примор'ї та Приамур'ї, а також на Камчатці зроблено немало відкриттів, але проблеми давності, періодизації та характерних рис культури (або культур) палеоліту ще далеко не вирішені. Своєрідність природних умов відбилася на вигляді палеолітичних пам'яток, які не вкладаються у схеми сибірського палеоліту.

В басейні Середнього Амуру колекції з місцезнаходжень Кумари III та Кумари-грот, датовані за припущенням А. П. Дерев'янка часом від 20 до 15 тис. років тому, включають двобічнооброблені знаряддя. Вже згадувалось, що знайдений в Кумарах III вузький листоподібний наконечник нагадує за всіма ознаками наконечник з Усть-Канської печери. Біфас з гроту Кумари дуже близький до біфасу з Тамбовки, «аналогу пізньоашельських листоподібних рубил європейського палеоліту»³⁴, розрізняючись з ним меншими розмірами і ретельністю обробки. Слід зауважити, що такі ж біфаси є і в неолітичному поселенні Громатуха на р. Зеї³⁵. Є знахідки біфасів в шарі 3 пункту 4 на р. Селемджі³⁶ і ножа-біфасу в шарі II траншеї в Устиновці³⁷. У даному випадку не є принциповим, що це не наконечники списів та дротиків, важливою є наявність самої техніки на різночасових пам'ятках, що свідчать про продовження традиції двобічної обробки.

Інтенсивні археологічні роботи, які провів М. М. Діков на Камчатці, привели до відкриття ряду багатшарових пам'яток на північному березі Ушковського озера. Ці роботи широко висвітлені в літературі³⁸. Пам'ятки віднесені до палеоліту, ґрунтуючись перш за все на показниках радіовуглецевих дат. Їх характеристики випадають зі звичного уявлення про сибірський палеоліт. Якщо казати тільки про кам'яний інвентар, то незвичайними є саме ті елементи, що визначають його: двобічнооброблені наконечники стріл, як черевцеві, так і листоподібні (рис. 4, 5—8), шліфовані сланцеві ножі, «незвичайні для сибірського палеоліту», за визначенням самого М. М. Дікова; лабреткоподібний виріб з м'якого каменя. Можна гадати, що ушковські стоянки, які М. М. Діков впевнено порівнював з визначеним колом пам'яток Північної Америки, є особливим етапом розвитку, які не вписуються в хронологічні і культурні межі пізнього палеоліту Сибіру.

Зараз взагалі не можна відповісти на багато питань, пов'язаних з біфасіальною технікою обробки, наприклад її походження та розвитку, появи рубил і листоподібних наконечників. Неповний огляд дозволяє зробити такі попередні висновки.

1. Біфаси, віднесені до домустьєрського часу Сибіру, дуже різняться між собою на трьох відомих пам'ятках і не дозволяють казати про якусь схожість з біфасами з Середньої Азії. Знахідка з Богородського має унікальний вигляд; рубила з Торгалику А схожі з монгольськими матеріалами, що є закономірним, враховуючи їх територіальну близькість; знаряддя з Мохово 2 можуть належати до мустьєрської епохи. Сподіваємося, що нові відкриття в Кузнецькому Алатау проллють світло на цю проблему.

2. Для відомого в наш час сибірського мустьє загалом не характерна техніка двобічної обробки, що не дивно, враховуючи повну відсутність у мустьє

ашельської традиції. Немає твердої впевненості у віці листоподібного нако-
нечника з Усть-Канської печери. Тому слід чекати результатів нових дослі-
джень стоянки Усть-Каракол 1.

3. Стосовно верхнього палеоліту, можливо, найдавнішими слід вважати
наконечники з Тарачихи і Каштанки I А на Єнісеї та Усть-Кови і Ігетейського
Пляжу на Ангари. Всі ці стоянки датуються кінцем каргинського міжльодо-
виков'я. Таким чином існує різниця у часі з мустьєрськими пам'ятками Ал-
таю і Кузнецького Алатау, якщо припустити мустьєрський вік Мохово 2.
Далі техніка двобічної обробки пересувається на схід. Наконечники з Верхо-
ленської Гори, Няньги, Сохатино 4, Курунга, Нового Летьону «Б», Дюктай-
ської печери, Берельоха, Ушковських стоянок належать до сартанського зле-
деніння, особливо до його кінця. Таким чином, в розвитку техніки двобічної
обробки в Сибіру відсутня безперервна послідовність, що особливо яскраво
виявляється у типологічній різноманітності знарядь.

Примітки

¹ Касьянов М. Р. Проблемы палеолита Средней Азии и Южного Казахстана (по материалам палеолитической стоянки Кульбулак).— Автореф. дис. докт. ист. наук.— Новосибирск, 1990 (визначна бібліографія).

² Mapу поширення найдавніших пам'яток Середньої Азії і бібліографію див.: *Vysnyatsky L. B. The Mouh's Theory and the Palaeolithic of Soviet Central Asia (With Special Reference to Some Recent Finds in Turkmenia // Journal of Central Asia — Islamabad, 1989.— Vol. XII, № 2.— Fig. 1.*

³ Волошин В. С. Ашельские бифасы из местонахождения Вишневка 3 (Центральный Казах-
стан) // СА.— 1988.— № 4.

⁴ Окладников А. П. К вопросу о первоначальном заселении человеком советского Дальнего Востока и находка ашельского рубила в районе с. Богородского Ульчского района Хабаровского края // Древние культуры Сибири и Тихоокеанского бассейна.— Новосибирск, 1979.

⁵ Астахов С. Н. Открытие древнего палеолита в Туве // Хроностратиграфия палеолита Северной, Центральной и Восточной Азии и Америки.— Новосибирск, 1990.— С. 41.

⁶ Деревянко А. П., Маркин С. В., Николаев С. В., Петрин В. Т. Раннепалеолитический комплекс Мохово 2.— Новосибирск, 1990.

⁷ Медведев Г. И. Местонахождения раннего палеолита в Южном Приангарье // Древняя история народов юга Восточной Сибири.— Иркутск, 1975.— Вып. 3.— Рис. 2, 2, 3, 5.

⁸ Деревянко А. П. и др. Раннепалеолитический комплекс...— С. 155.

⁹ Кузнецова Л. В. Палеолит Среднего и Нижнего Поволжья: — Автореф. дис. канд. ист. наук.— Л., 1985.— С. 11.

¹⁰ Археология и палеоэкология палеолита Горного Алтая.— Новосибирск, 1990.

¹¹ Там же.— С. 70.

¹² Руденко С. И. Усть-Канская пещерная палеолитическая стоянка // Материалы и исследование по археологии СССР.— 1960.— № 79.

¹³ Анисюткин Н. К., Астахов С. Н. К вопросу о древнейших памятниках Алтая // Сибирь и ее соседи в древности — Новосибирск, 1970.— С. 31.

¹⁴ Деревянко А. П. Палеолит Дальнего Востока и Кореи.— Новосибирск, 1983.— Табл. 28, 7.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Окладников А. П. Палеолитическая стоянка Кара-Бом в Горном Алтае // Палеолит Си-
бири.— Новосибирск, 1983.

¹⁷ Абрамова З. А. Палеолит Енисея: Афонтовская культура.— Новосибирск, 1979.

¹⁸ Абрамова З. А. Палеолит Енисея: Кокоревская культура.— Новосибирск, 1979.— Рис. 33, 9.

¹⁹ Абрамова З. А. Палеолитическая стоянка Тарачиха на Енисее // КСИА.— 1983.— Вып. 173.

²⁰ Хроностратиграфия палеолитических памятников Средней Сибири. Бассейн р. Ени-
сей.— Новосибирск, 1990.— С. 127—130.

²¹ Там же.— С. 131—147.

²² Там же.— С. 169.

²³ Алаев С. Н., Бердников М. А., Федоренко А. Б. Палеолитическое местонахождение Иге-
тейский Пляж // Палеолит и мезолит юга Сибири.— Иркутск, 1982.— С. 49.— Рис. 7, 4.

²⁴ Медведев Г. И. Исследование палеолитического местонахождения Игетейский Лог I // Палеолит и мезолит юга Сибири.— Иркутск, 1982.— С. 18.— Рис. II, 4.

- ²⁵ *Петри Б. Э.* Сибирский палеолит. Атлас.— Иркутск, 1927.— Табл. I—III.
- ²⁶ *Медаев Г. И.* Место культуры Верхоленской Горы в археологической периодизации Прибайкалья // Вопросы истории Сибири и Дальнего Востока.— Новосибирск, 1961.— С. 235—244.
- ²⁷ *Окладников А. П.* Палеолит Забайкалья // Археологический сборник.— Улан-Удэ, 1959.— С. 9.
- ²⁸ *Там же.*— С. 15.
- ²⁹ *Хамзина Е. А.* Археологические памятники Бурятии.— Новосибирск, 1982.— С. 29—31.
- ³⁰ *Окладников А. П., Кириллов И. И.* Юго-Восточное Забайкалье в эпоху камня и ранней бронзы.— Новосибирск, 1980.— С. 39—51.
- ³¹ *Алексеев А. Н.* Палеолит Нижней Олекмы // Новос в археологии Якутии.— Якутск, 1980.
- ³² *Мочанов Ю. А.* Древнейшие этапы заселения человеком Северо-Восточной Азии.— Новосибирск, 1977.— Табл. 2, 1.
- ³³ *Там же.*— Табл. 24, 29, 33.
- ³⁴ *Деревянко А. П.* Палеолит Дальнего Востока и Кореи.— Новосибирск, 1983.— С. 72.— Рис. 30, 33.
- ³⁵ *Окладников А. П., Деревянко А. П.* Громатухинская культура.— Новосибирск, 1977.— Табл. 10, 1, 4.
- ³⁶ *Деревянко А. П.* Палеолит Дальнего Востока и Кореи...— Табл. 40, 8.
- ³⁷ *Васильевский Р. С., Кашиш В. А.* Раскопки многослойного поселения Устиновка I в 1980 г. // Палеолит Сибири.— Новосибирск, 1983.— Рис. 18.
- ³⁸ *Диков Н. Н.* Археологические памятники Камчатки, Чукотки и Верхней Колымы.— М., 1977; *Диков Н. Н.* Древние культуры Северо-Восточной Азии.— М., 1979.

З. О. Абрамова

БИФАСИАЛЬНЫЕ ОРУДИЯ В ПАЛЕОЛИТЕ СИБИРИ

Двусторонне обработанные орудия занимают незначительное место в инвентаре палеолитических памятников Сибири. Бифасы домустьерского времени, несмотря на их небольшое количество, достаточно разнообразны. Они значительно отличаются от бифасов среднеазиатского региона. Для памятников мустьерского времени бифасы вообще не характерны. Древнейшие позднепалеолитические бифасы найдены на стоянках Тарачиха, Каштанка I А, Усть-Кова, Игетейский Пляж на Ангаре, которые датируются концом каргинского межледникового. В более позднее время бифасиальная техника распространяется на восток (стоянки Верхоленская Гора, Няньга, Сокхатино 4, Курунг, Новый Летен «Б», Дюктайская пещера, Берелеха, Ушковская стоянка). Эти комплексы с бифасами в инвентаре геологически датируются сартанской фазой оледенения. В целом последовательность технологии двусторонней обработки камня в палеолите Сибири отсутствует.

Z. A. Abramova

BIFACIAL TOOLS IN THE PALEOLITH OF SIBERIA

Bifacially treated tools occupy an insignificant place in facilities of paleolithic monuments in Siberia. Bifaces of the Mysterian period, despite their scantiness, are rather diverse. They differ considerably from bifaces of the Middle Asian region. Bifaces are not typical, in general, to relics of the Mysterian period. The most ancient late-paleolithic bifaces were found at settlements Tarachikha, Kashtanka 1A, Ust-Kovak, Igeteian beach on the Angara river. They are dated from the late Karginian interglacial period. At later periods the bifacial methods proceed eastwards (settlements Verkholenskaya Gora, Nyanga, Sokhatino 4, Kurung, New Leten «B», Dyuktai cave, Berelekh, Ushkovian settlement). These sets with bifaces among tools are geologically attributed to the Sartanian phase of glaciation. On the whole, we failed to find succession in methods of bifacial treatment of stone in the paleolith of Siberia.

Одержано 28.03.91.